

ШОЙДОНОЙ ЁНИРХОЛ

Зургаатайхан Шойдон гэжэ хүбүүхэн түбһэн юумэ һонирходог. Али нэгэ юумэнэй нюусые хоёр нюдөөрөө хараагүйдөө гү, али гараараа барижа үзөөгүйдөө һанаагаа амардаггүй байгаа. Илангаяа ханада үлгөөтэй байһан радиогойнгоо дуугархада, хүгжэм наадахада, «досоонь хүн байдаг юм аа гү, яажа багтана гээшэб, бишыханууд лэ байгаа ёһотой» гэжэ мэтэ бодолнуудта абтадаг хэн ха.

Нэгэтэ эжынь Шойдоноо гэртэнь гансаарынь орхёод, магазинда ошобо ха. Одоошье гэртээ дүүрэн эрхэтэй боложо үлэнэн хүбүүхэн ханада байһан радиогоо мулталжа абаад, задалжа үзэхэ, досоонь байдаг хүнүүдыень гаргаха гэжэ шийдэбэ. Стол дээрэ стул табяад, дээрэнь гарахадаа, арай гэжэ радиодоо хүрэбэ. Доро буулгаад, алхаар бута сохижо, шүрэбүүдыень мушхажа байгаад задалжа эхилбэ.

– Эй, хаана хоргодошообши, наашаа гарыш? Намһаа бү ай, би шамайе гомдохоохогүйб, – гэжэ байжа «радио соохи хүндөө» хандаба.

Тээд тэрээн соонь элдэб үнгын утаһаар холбогдоһон түмэрнүүд болон шүрэбүүдһээ бэшэ юумэн байбагүй. Энэ үедэ газаа эргэнэгэй нээгдэхэ дуулдаад, Шойдоной сонхоороо харан гэнээ, эжынь гэртээ орожо ябаба. Мэгдэнэн Шойдон задалһан радиогоо өөрынгөө хушан хүүртиг соо орёогоод, орон доогуур шэдэжэрхибэ. Эжынь газааһаа орожо ерэхэдээ, түрүүшээр юушье обёороогүй хэн. Харин үдэшэлэн радиогойнгоо дуугархагүйдэ, ехэл гайхаба. Харан гэнээн, тэрэнь үгы байгаа бшуу. «Хаана орошохо юм» гэжэ бэдэрээ, үгылөөшье һаа, олоогүй бэлэй. Бишыхан Шойдон хүбүүхэниинь ханада дээрэ үлгөөтэй байһан радиодо хүрэхэ гэжэ тэрэ ойн ухаандаашье оруулаагүй ха юм. Энээнэй һүүлдэ, хоёр-гурба хоноһон хойно, Шойдоной хамаг үйлэ хэрэг элиржэ, яһалхан шабхадуулаа хэн.

Хожомынь, энэ хохидолто ушарай үни хада мартагдаһан хойно Шойдон хүбүүхэн радиогой яагаад дуугардаг тухай эжыһээн аргаахан нуража абаа бэлэй.Эдэ бүгэдые бултыень дуулаһан эсэгэнь Шойдоноо хажуудаа дуудаж асараад:

– Хүбүүмни, радиогоо нэгэтэл эбдэжэрхихэн хойноо бү гажара. Ньюсыень мэдэжэ абаха хүсэлтэй байгааш, би мэдэнэб. Харин мүнөө яһала ухаа нэмэбэш, тиймэ бээ. Хожом, хойно ехэ болоод, энээндэ орходоо хэдэн оло дахин орёо техникын нюуса мэдэжэ абахаш, өөрөөшье энээнһээ холо үлүү гайхалтай юумэнүүдые зохёохош. Зохёодог, бүтээдэг хүнүүдэй зам иигэжэ эртын һонирхолһоо эхилдэг юм шуу, – гээд, харахан үһэтэй толгойень эльбэжэ нуугаа һэн.

БААБГАЙША ХАЙДАБ

Хайдаб таабай буу барижа агнаашьегүй хаа, хоёр баабгайе мухарюулаһан юм гэжэ нютагайнь үбгэд хэлсэдэг.

«Буу баряагүй аад, аяар хоёр баабгай алаһаниинь хэршье үнэн юм, бү мэдэе», – гэжэ һанаһан аад, тэрээн тухайнь би дуулахадаа үнэншөө һэм.

Үни хада, үшөө залуу ябахадаа, тэрэ бүлюугэй шулуунда гэжэ орёл торьёл байсануудтай, үдхэн ехэ ой модотой Бугатын эхин гэжэ Саяан уулын нэгэ жалга хүрэтэр ошоод, гэртээ бусажа ябаа һэн.

Моритой хүнтэй адли шахуу болотороо ургаһан үдхэн тэрэнги соогуур ошоһон нариихан зүргөөр шулуугаа үргэлһэн Хайдаб доошолжо ябаба. Наран орохо дүтэлэнхэй, һэб-һэбхэн һэбшээн нюурыень үлээнэ. Нэгэ бүлэг үдхэн тэрэнгие тойрожо ябатараа, өөрөөнь хорёод алхам урда, байсын эгээл эгсэ эрмэг дээрэ һабараараа юушьеб даа онгилжо байһан аймшагтай томо баабгайе тэрэ харажархиба.

Хайдаб ухаангүй ехээр сошоһондоо, баабгайһаа байха, үхэдэл шүдхэрэй бахардан унама муухайгаар хашхараад,

мэдээ табижархиба.

Һанаа амархан байһан баабгай бүдүүн эрэ хүнэй галзуу хашхараанһаа ехээр сошожо, ойлгомторгүй даб гэхэдээ, байса руу халтиршаба.

Тэрэнэй оог хуугай оршон тойрониие удаан доһолгоо һэн гэлсэдэг.

Хайдаб айл соо ороһон хойноол мэдээ ороһон байгаа. Баруун тээшээ харахадань, наран оройдоо хүдэлөөгүй мэтэ байба. «Аяар арбаад модо холоһоо яагаа түргэн гүйжэ ерээ гээшэбиб?» – гэжэ Хайдаб ехээр гайхаһан юм ха.

Амяа абажа ядан, пүлхыжэ улайшанхай юумэ тэрэнэй орожо ерэхэдэ, һамганиинь: «Шимни юумэндэ үлдүүлэе гүш?» – гэжэ асуугаа һэн гэхэ. Тээд Хайдаб һалганан шэшэрхэнээ бэшэ, юушые дуугаржа шадаагүй. Харин болоһон энэ ушар тухайгаа хүнүүдтэ һүүлдэ хөөрэхэдэнь, ангуушад: «Үндэр байсаһаа халиһан баабгай тэнэ унажа үхэнэн байха», – гэжэ хэлсээд, ошожо үзэхэ гэжэ шиидэбэд ха.

Үнэхөөрөөшые, томо гэгшын баабгай арбаад сажан үндэртэй эгсэ байса дээрэнээ унахадаа, бодохо тэнхээгүй хэбтээ һэн ха. Ангуушад тэрэниие үбшэжэ, арһа мяхыень асарһан, айл аймагаараа булта садаһан байгаа. Хайдаб өөрөө арбан һүүнтэ өөхэ эдигһэн юм гэдэг.

Энээнэй һүүлдэ, хорёод жэл үнгэрһэн хойно, намаршагаар Хайдаб саһан оройтой Саяан уулаһаа доошоо нэмжыһэн тужа модоор элбэгшэг Хандагайта гэжэ газарта мойһондо ошоһон байгаа.

Хүнэгөөр дүүрэн мойһо шобтороод, гэртээ бусаха гэжэ ябатараа, үдхэн хара шэлбэнэтэй үндэр хушын оройдо нэгэ юумэнэй хүдэлхые обёоржорхибо. «Хүнһөө бэшэ юун иимэ үндэр хушын оройдо гараха нэм», – гэжэ бодобо. «Хүбаа – аа! һамарай хойноһоо абиржа ябаһаар, унажа бү орхи! Яагаа дээрэ гарашоо хүмши?» – гэжэ дороһоонь ооглобо ха. Тиихэтэйнь хамта үнөөхинь жэгтэй муухайгаар хашхараад, хушын гэшүүһэдые хуха нуга дараһаар доошоо унажа ерэбэ. Газарта тэрэнэй пүс гэхэтэйнь сасуу Хайдаб

ошожо хараба. Хүбшын хара баабгай оборготошоод, урдаһаань айхабтар ехээр энеэжэ байһандал, шүдөө ирзайлганхай хэбтэбэ.

Хайдаб гэр тээшээ харайһанаа мэдэдэггүй.

Нэгэ бага уушхаржа, энэ ушараа зондоо дуулгахадань, тэдэнь хүбшэ ошоһон байгаа.

Тэндэнь, үнэхөөрөө, модонһоо унажа гэмэлтэһэн баабгай Хайдабай шэдэһэн хүнэгтэй мойһоной хажууда хэбтээ һэн гэлсэдэг...

Хайдаб таабайтай ушарһан уршагта һонин ябадалнууд олон. Зүгөөр тэдэнь булга үнэн болоһон аад, заримдаа гайхахаар байдаг.

ХҮШҮҮРГЭ ХАЯЛГА

Таабайнараймнай баабайнарай шаб гэмэ залуу найхан ябахада болоһон хэрэг.

Амар–Гол нютагай ангууша хүбүүд хабарай шара саһанаар тайга гаража, баабгай хүшүүргэдэхэ гэлсэһэн бэлэй. Суглара сугларһаар ерэхэдээ, арбаад шахуу хүн болобо. Аха түрүүлэгшэнь Алсаамайн Жабаандай гэжэ хүн һэн. Тэрэнэй энэ дэлхэйдэ мүнделхэһөө урда тэнгэрийн үүдэн нээгдэжэ, эхэнь үриие гуйха һанаатай: «бүхэ бүдүүнһэнь, баян тарганһаань, сэбэр сэхэһэнь, сэсэн мэргэнһэнь» гэхэ аад, ганса «бүхэ бүдүүнһэнь» гэжэ хэлээд үрдибэ. Тиихэтэйн хамта үүдэн хаагдашаһан юм гэжэ тэрэ хуушан сагта хэлсэдэг байгаа. Тиимэһээ Жабаандай мунхагшагшые һаа, айхабтар бүхэ, зоригтой хүн түрэшэһэн юм һэн ха.

Тэрээнһээ бэшэниинь хэд суглараа юм ааб гэбэл, Тэбшын Няанян, Жэмбын Хайдаб, Бадмын Шойнжуур, ород хэлэтэй Онтоошкын Ондори, Хэлтэгэйн хэлэгүй Дугар, Шообойн Шуханаа Шалдантаяа ба бусад юм һэн ха. Ангуушад Алсаамайнгаа Жабаандайнда сугларжа, буу

жадаяа, хүхэ хүүшээ бэлдээд, уутатай хүнэнхээ моридтоо ашажа, үглөөгүүр эртэшэг Хандагайтын үндэрье дабан баруулбад.

Нилээд удаан ябажа, агнууриингаа газарта хүрээд. Нэгэ хуушан отог дээрэ тогтожо, ашаатай ганзагаяа буулгаад, архи тамхияа, тоһо зөөхэйгөө гаргажа, сэржэмээ Хангайдаа үргөөд, худал үнөөр хүүесэ хөөрэлдэн, сайгаа шанажа уубад. Тэдэнэй хөөрөөгөөр тухайлхада, юунһээшье айха, суухарихагүй хэбэртэйнүүд.

Хөөһэ бууратараа сайлаһанайнгаа удаа нэгэ бага амарад гээд, нохойнудаа дахуулжа, эшээ бэдэрхээ ошобод.

Азатайл ангуушад байгаа һэн ха. Юуб гэхэдэ, Тэбшын Няняан тэнэжэ удаан зобонгүй, хадын хормойдохи үдхэн шэрэнги соо нэгэ эшээ олобо. Бултадаа сугларжа, яаха, юу хэхээ зүбшэн хэлсэбэд.

Хайдаб Шойнжуур хоёр хүшүүргэнүүдые отолбо. Няняан Ондоритой ород, буряадаар пүлшэгэнэлдэн, хатар жороо хоёрье холижо ябаад, отолһон хүшүүргэнүүдыеень зөөбэ. Хэлэгүй Дугар эшээнэй амһар түнхижэ, уужам үргэн болгобо. Шуханаа Шалдантаяа хүшүүргэнүүдые нүхэ руу шэдэжэ, эзыень хэлэхын аргагүй ехээр суухалдуулба. Арьяатан эшээн сооһоон газарай дорьботор хэрхирнэ. Эшээнэйнгээ амһарта булгалзаад лэ саашаа ороно. Алсаамайн Жабаандай сахюур бугаа хасартаа няагаад, оньһыень дарахаар бэлэн зогсоно. Баабгайн булгалзаха бүри тэрэ амаа юундэшьеб ангалзуулна.

Ами татаха "аргагүйгөөр дээрэ дээрэнһэнь хүшүүргэнүүдые шэдэхэдэнь, тэсэбэриее халаһан арьяатан эшээн сооһоон бугай тобшодол һуга харайн гараба.

Алсаамайн Жабаандай бугаа баабгайн зүрхэндэ тулган шахуу шабхаяа даражархиба. Одоол эндэ хэлээ таһа хазамаар юумэн болоо һэн. һанаха һарбайха ори ганса сахюур буунь аарашаһан байгаа. Шабхаяа дахин татажа үрдээгүй байтарнь, галзуурһан баабгай тэрээниень һуга татажа абаад шэдэжэрхибэ. Аргаа халаһан Жабаандай баабгайтаяа хам тэбэрилдэн барилдашабад даа.

Иимэ аюулай болохыг хүлээгээгүй байсан ангуушад баабгайе харахаар хүрөө дарагдажа, Няняанһаа бэшээрээ дүрбэн зүг, найман шэг тээшээ бута хүрэн гүйдэбэд. Мунхаг хүсэтэй Жабаандай баабгайн хоёр шөхөнһээ бажуугаад, абаһаар диилдэхээр бэшэ байба. Дүтэшэг гартаа хүхэ барижархёод, байрадаа зоогдошоһон юм шэнги бахардашоод байһан Няняандаа: «Улаан һуга руунь сабшыш!» – гэжэ хашхаржа үрдибэ. Няняан баабгайн ара талаһаа дүтэлжэ сабшанаб гээд, тэрэнэйнгээ гэнтэ урагшаа болоходонь хожомдожо, охор һуулыень тэбхытэр тайражархиба. Баабгай айхабтар муухайгаар шашхаад, Жабаандайе бүри бажуужа оробо. Һуулынь ехэл үбшэнтэй байгаа хаш. Няняан дахин сабшахадаа, Жабаандайнгаа һалгай гарыг сарбуугаарнь таһа сабшажархиба. Жабаандай баабгайе алдажа, тэрээндээ даруулан унаба.

– Ай, халагни, юугээ хэжэрхибэбиб, хуу һалаа, дүүрээ! – гэжэ Няняан уйлаганаад, амиды дээрээ саашаа тэрьедэхээ даб гэбэ. Тээд урдань айхабтар үдхэн гэшүүһэтэй нүүлэ тушаалдажа, тэрэнээ алхажа гарахаһаан нилээд удаан һааташаба. Бүри гай болоходоо, хонин гуталайн түриг гэшүүһэндэ шагтагалдаад, мултаржа үгэбэгүй.

Жабаандайн баабгайда даруулан унахатай хамта ангуушадай дахуулжа ябаһан хоёр нохой хүсэ ехэтэй арьяатанһаа айнгүй, нюдэ нюургүй довтолжо ороһон байгаа. Тиэхэдэнь баабгай Жабаандайгаа хаяад, нохойнуудта даб гэнэн аад, гэшүүһэндэ шагтагалдашоод байһан Няняаниие обёоржо, тэрээн тээшэ шумайба. Няняан мэгдэһэндээ гуталайнгаа түриг һэтэ татаад, саашаа тэрьелжэ мэдэбэ. Тиэхэ зуурань нүүлэ дээгүүр хойноһоонь һарбагад гэнэн баабгай нюргыень хаха маажаад, үшөө хүдэһэн үмдыень тахимдань хүрэтэр ходолжорхибо. Үмдэндөө хабидхалууһан Няняан тэрэнээ татажа үрдингүй, собхоржо ябаад, саашаа тэрьедэбэ. Харин нохойнууд баабгайн хойноһоо зуулдан шэрэлдэбэ.

Баабгай Нянянание орхёод, нохойнуудта дахин довтолбо. Тээд нохойнууд юу хүсэгдэхэб даа. Тиигэбэшье галзуурһан баабгай тэдэнһээ һалангүй, үлдэн ошобо.

Тиигэжэ ябаһаар, баабгай нэгэ унуули модондо тулажа ерэбэ. Жэмбын Хайдаб баабгайн эшээн сооһоон гарахатай хамта мэдээтэй мэдээгүй юумэ тэрэ модоной саагуур хоргодоһон байгаа. Нохойнуудые үлдэжэ ябаһан баабгай тэрэ унуулиень алхажа гаранаб гээд, Хайдабай нюур дээрэ гэшхэжэрхибэ. Хайдаб хабтагаалжан шубуун шэнгээр нарииханаар «пиис» гэн шашхаба. Тэрэнэй тэндэ хэбтэһыень, нюур дээрэнь гэшхэтэрээ мэдэнгүй ябаһан баабгай уурлахын ехээр уурлажа, гэнтэ даб гэн, үрөөһэн хүлһөөнь баряад, хажуу тээшэнь һэжэхэдээ, һүүжыень байраһаань мулталжархиба. Тээ саанаханань хоргодошоод хэбтэһэн Бадмын Шойнжуурай сууряатайгаар шашхан бодоод гүйхэтэй хамта, баабгай юундэшьеб тэрээнһээ һалангүй үлдэн талииба. Шойнжуур гүй гүйһөөр, гурбан сажанһаа үлүүтэй үргэн голдо хүрэбэ. Айһан хүн юушье хэжэрхидэг юм байна даа. Шойнжуур тэрээн дээгүүр үлаашье норгонгүй хүрэжэ гарашаба. Хойноһоонь үлдэжэ ябаһан баабгайн тэрэ голые оймого гаратар, Шойнжуур гэшүүһэгүй нариихан нарһанай тэн хүрэтэр абиржа үрдибэ. Тэрэниие барижа шадангүй харатайгаар алдаһан баабгай доошолоод, гэдэргээшье харангүй арилаа һэн.

Нилээн саг үнгэрбэ. Зүрхээе доро оруулһан Няняян толгойнгоо үбдэтэр хашхаржа, нүхэдөө арай гэжэ суглуулба. Нүхэдынь баабгайһаа айһандаа хүдэһэн дэгэл, үмдэнүүдээ гэшүүһэндэ хахар, хүүр татан гүйлдэжэ, олдошогүй холуур тарашаһан байба. Бар тайгын дорьботор хашхара хашхарһаар ошоходонь, Шуханаа Шалдан хоёр үзүүртээ хүрэтэр гэшүүһэгүй нарһадай оройдо гарашоод, хоёр тээшээ гуйбалзажа һуубад. Няняян тэдэ хоёроо арай гэжэ аргадажа буулгаба. Иимэ гэшүүһэгүй нариихан модоной оройдо ямар бэрхээр гараа гээшэб гэжэ Няняян гайхаба.

Харанхы болохоһоо урид арай гэжэ суглараад, Алсаамайнгаа Жабаандайн таһа сабшуулһан гар залгажа

үйһөөр сүхэлөөд, Хайдабаа үргэлжэ, отогтоо ерэбэд. Жабаандай Хайдаб хоёрой ёлолдохо гээшнь аргагүй. Няняанай нюрган галаар хайража байһандал хордоно.

Хуу булта сугларба гүбди гэжэ Няняанай нүхэдөө бүридхэхэдэ, Хэлтэгэйн хэлэгүй Дугар үгы байба. Тэрэнэ бэдэржэ бүхэли хүнндөө унтангүй хонобод. Арай гэжэ үглөөгүүр Дугараа олоо нэн. Тэрэнь хушануудай гэшүүнэ хуу мүлжэрхёод байба. Төөришһэн саанаа хашхаржашье шадахагүй Дугар хаана ошохо бэлэй даа. Бэээр айхабтар томо, маряатай, сула хүн нэн. Тиимэһээ баабгай ерэнэ аа гү гээд лэ, хуша өөдэ гаража ябатараа, али нэгэн гэшүүнэ хуха гэшхээд лэ, тэндээ тогтожо яда ядаһаар, бэшэ гэшүүһыень доло мүлээд, доошоо холжоржол байгаа ха юм.

Баабгайн мяханай амта туршаха гэжэ ябаһаар, иимэ ехэ аюулда ороһон Амар—Голой ангуушад арайхан гэжэ тайгаһаа бусаа бэлэй.

МЭРГЭН АНГУУШАН

Урда сагта нэгэ ангуушан ажаһууһан юм нэн ха. Тэрэ хадаа яаха аргагүй мэргэн түргэн, эрбэд гэһэн юумэ алдадаггүй байһан гэхэ. Нэгэтэ тэрэ ангуушан хэдэн хоногто хүрэхэ хүнэнэ хүшэ түхээржэ абаад, хүбшэ тайгада агнахаяа гараба ха. Тайга соогуур агнажа ябатарнь, огторгойдо хүрэмэ харанхы хара һалхи цуурган боложо, тэрэниие оро бодогүй төөрюулжэрхинэ. Зүг шэгээ алдажа, хара балай тайга соогуур хайшаашье ошоһоноо ойлгонгүй эсэтэрээ ябаба. Тиигэжэ ябатарнь, хоёр хүнэй хам тэбэрилдэмэ харанхы хүни болобо. Нэгэ баглагар томо нарһанай доро тэрэ хонолго түхээржэ байтараа, өөрһөөн тээ холошог гал харажархиба. Төөриһэн ангуушан тон ехээр баярлажа, ангуушад хоножо байна ха юм гэжэ бодоод, тэрэ гал тээшэ түргэхэн ошобо. Дүтэлхэтэйн адли тэрэ галынь хүлэб-һүлэб гээд, үгы болошобо. Байһан газарынь тухайлжа бараглаад,

лаб хүрэжэ ошоходонь, тэндэнь галшые, ангуушадшые үгы, харин нэгэ эзэгүй хүнды гэрхэн хүрхыжэ байба ха. Мэргэн ангуушан юунэй гал хараһан байба гээшэбиб гэжэ тон ехээр гайхаба. Байһаар, жэхьдэһэниинь хүрэшэбэ. Ооглоод туршахадань, хэншые харюусабагүй. Харанхы хүни холо ошохогүйш. Тиимэһээ тэрэ эзэгүй гэртээ ороод, хонолго түхээрбэ.

Үглөөгүүр һэрээд, газашаа гараха гэхэдэнь, торхын шэнээн бүдүүн бзетэй хара абарга могой хоноһон гэрыень гурба дахин орёожорхёод хэбтэбэ. Мэргэн ангуушан зориг ехэтэйшые һаа, тэрээнһээ һүрдэжэ, харанхалжа унан алдаба. Гэнтэ тэрэ абарга могой хүнэй хэлээр тэрээндэ хандан:

– Мэргэн ангуушан, намһаа бү ай! Намда нэгэ туһа хүргөө һаашни, би шамда хоро хүргэнгүй, энэ хэбээрэшни гэртэшни табихаб. Хэрбээ арсаа һаашни, хорожо эдихэб, – гэжэ хэлэбэ. Айһан һүрдэһэн ангуушан һая ухаа орожо:

– Би ямар туһа хэжэ шадаха юмбиб? – гэжэ гайхан тагнан байжа асууба.

– Гансал ши туһалжа шадахаш, – гээд, абарга могой ушар мүрыень хөөрэжэ үгэбэ.

– Би болбол хара могой түрэлтэнэй хаан Хара-Абаргаса гээшэб. Өөрынгөө хүршэ болохо шара могой түрэлтэнэй хаан Шара-Абаргаса гэгшэтэй Эрезн-Абаргаса басагые буляалдажа, гурбан жэлдэ таһалгаряагүй дайлалдажа байнабди. Хаһа тэнхээмнай хоёр тээһэн тэн адли байжа, хэн хэнээшые диилэхээе болин, тэнсэшоод байна гээшэбди. Ээлжээтэ тулалдаамнай үглөөдэр, бага бурган һарын хоёр шэнэдэ, хойто хадын хормойдо, хобоо жалгын эхиндэ үглөөнэй улаан наранаар болохоёо байна. Тэрэ тулалдаанай үедэ ши туһалхаболонш. Би шамайе мэргэн ангуушан юм гэжэ һураг сууеш үнинэй дуулагша һэм. Тиимэһээ ши намда аргагүй хэрэгтэй болоод байнаш. Мүнөө хүни хойто хадын оройдо гаража һуушаш. Хадын оройһоо бидэнэй тулалдахые һайнаар хаража һуугаарай. Шара-Абаргаса духа дээрээ альганай шэнээн сагаан толботой

байха. Тэрэ хадаа үхэлтэ толбонь гээшэ. Тулалдаанай үедэ толбые али нэгэ аргаар шам тээшэ харуулжа үгэхэб, ши тиигэхэ зуурам тэрэниенъ алдангүй харбахаш, – гэжэ Хара-Абаргаса ямар туһа эриһэнээ элирүүлжэ үгэбэ. Мэргэн ангуушан нэгэ хэды бодожо үзөөд, «мүр ганса юм байна даа, туһа хүргөөгүй һаа, энээндэ үрэхюулхэб, туршаад үзөө һаам дээрэ ха даа» гэжэ һанахадаа зүбшөөлөө үгэбэ.

Тэрэ хүниндөө мэргэн ангуушан хойто хадын оройдо гаража, тааруу зохид һуури оложо түбхинөөд, номо һаадагаа бэлэн хэжэрхёод һууна ха. Тиигэхээр байтарнь үглөөнэй улаан наран гаража, хадын хормойдо могойн хоёр хаашуул бии болоно. Гурба дахин бэе бээе хёлойлдон тойролсоһонойнгоо һүүлээр, хам оролсон тулалдашанад. Тэдэнэй тулалдахада, газар тэнгэри хоёр ниилэжэ байна гү гэмээр һэн. Шууяа нэрьеэн гаража, тооһо манан бушхаад, амгалан байгаали үнгэ зүһеэ хубилган байна ха.

Энэ үедэ мэргэн ангуушан хадын оройдо номо һуршяа бэлэн дэлижэрхёод, Шара-Абаргаса могойн духадахи сагаан толбо хаража ядан оболзожо һууна ха.

Тиигээр байтар Шара-Абаргаса урдаһаань хёлолзон хараба. Духадань нэгэ сагаан юумэ ялагас гэбэ гү гэжэ ангуушан тухайлһаар, тэрэл доронь харбажархиба. Тиихэтэйн хамта шэхэ дүлиирмэ дуу дорьбоон гаража, газар дэлхэй хүдэлхэдэл гээд, огторгойдо хүрэтэр шара тооһон татажа, юуншье харагдахаа болишобо. «Эрхиһээм гарахадаа, эршэтэйхэнээр гараа һэн, нэгэл юумэ болоо ха», – гэжэ һанан, мэргэн ангуушан тооһоной тунахые хүлеэжэ һууна ха. Тооһоной тунаһан хойно харахадань, Шара-Абаргаса могой тэрэнэй һомондо тудуулшоод, үхэжэ ядан тэршэлжэ хэбтэбэ.

Хадын оройһоо тэрэнэй буухада, Хара-Абаргаса могой угтажа абан, «дарашагүй дайсанием даралсабаш» гэжэ тон ехээр баярлан, тэрэниие гэртээ уриба ха. Мэргэн ангуушанай ошолдохо болоходонь, хоёр нюдыень хара бүдөөр хам боогоод, нюрган дээрээ һуулгажа абаашаба. Мэргэн ангууша хүбүүн Хара-Абаргаса могойн байрада

ороод, нюдэнэйнгөө боолтыг абахадаа, алта мүнгөөр шудхуулган, аржагар найхан ордон соо орожо ерэшоод байба ха. Хара-Абаргаса могой тэрэниие юһэн зүйлэй эдегээр бүрхөөгдэһэн амбан ехэ столдоо уриба. Мэргэн ангуушан амбан столдонь нуужа, жэгтэй һонин эдее эдижэ, жэгтэй һонин архи уужа, гайхан гэлын нууна. Тиһээр хонон үнжэн хүндэлүүлээд, хариха бусаха тээшээ болоно ха. Хара–Абаргаса хариха дээрэнь тэрээндэ хандан:

– Ши намда тон ехэ туһа хүргэбэ гээшэш. Энээниеш харюулжа, шамда шэдитэ арһан туулмагаа бэлэг болгон үгэхэмни. Энэмни миин туулмаг бэшэ юм. Үглөө бүхэндэ бодоод, энэ туулмаг соогоо үзэхэдэш, энээгээршни дүүрэн алтан байдаг байха. Үгэхынгөө урда тээ иимэ юумэ хэлэхээ һанаа һэм. Саг жэлэй ошохо бүри баян болохош. Баяжаха бүрээ хүн хомхой хобдог болодог юм. Ши тиимэ бү болоорой. Ядаһан тулиһан зоние харалсад гэжэ ябаарай. Энэ хэлэһэн захяае мартангүй ябахаб гэжэ шахаа тангаригаа үгэхэ болонош. Хэрбээ энэ тангаригаа эбдээ һааш, одоошье шамайе үрэхийжэ хорожо эдихээе ошохооб, – гэжэ хэлэбэ. Мэргэн ангуушан захяаень хээээдэшье мартахагүйб гэжэ тангаригаа үгөөд, шэдитэ арһан туулмагыень абана. Тиигээд Хара-Абаргаса могойтоёо баяраа хэлсээд, гэртээ харижа ерээ һэн гэхэ.

Тэрэ гэгэһэнһээ хойшо тэбхэр нэгэ жэл үнгэрбэ. Мэргэн ангуушан шэдитэ арһан туулмагайнгаа ашаар тэһэ дэлбэ баяжаба. Баяжаха бүрээ Хара-Абаргаса могойдо үгэһэн шахаа тангаригаа мартажа эхилбэ. Зөөри ехэтэй болохо бүринь хомхой хобдог һанаан хамаг арюун найхан сэдхэлыень эзэлэ эзэлһээр байба. Туулмагтай алтанайнгаа бага шэнги һанагдахадань, урдань өөрөө үгытэй ядуу ангуушан ябаһанаа мартаад, баян бүдүүн болоходоо, нютаг зоноо хайра гамгүйгөөр дарлажа эхилбэ.

Нэгэтэ энээниие Хара-Абаргаса могой дуулажархиба ха. Намда үгэһэн шахаа тангаригаа эбдэбэ гэжэ аргагүй ехээр сухалдаһандаа, арһа мяхандаа багтажа ядан, мэргэн ангуушанай гэртэнь ошобо. Мэргэн ангуушан тэрэнэй ерэжэ

ябахые гэнтэ хараад, зөөриин охиндо һогтон, шахаа тангаригаа мартаһанаа һанажархин гэхэдээ, ухаа мэдээ алдан, гэртээ гүйжэ ороод, шала дээрэ хэбтэмсээрээ, юһэн тамгын тогоо хүмэрюулжэрхибэ. Хара-Абаргаса могой ерэхээр, мэргэн ангушанай үүдээр багтажа ядан гэртэнь ороод, сэхэ ошожо, тэрэнэй дээрээ хүмэрюулээд, хэбтэһэн юһэн тамгын тогоое хэдэн удаа орёожорхино. Тиһээр дахин һөөргөө задараад, хоймор ханадань үлгөөтэй байһан шэдитэ арһан туулмагаа абаад, дахин һөөргөө бусажа, ерэлтэгүйгөөр ябашалай. Тэрэнэй ошоһон хойно хүн зон мэргэн ангушанаа юһэн тамгын тогоон дороһоонь гаргаха гэхэдэнь, тогоон доро тэрэнэй ганса араг яһан үлөөд хэбтээ һэн гэхэ.

Тиигэжэ нэгэ урдын буряад ангуушан мэргэ түргэнэйнгөө ашаар зол жаргалаа олоһон аад, хомхой хобдог һанаа һанаалжа, арад зоноо дарлаһанайнгаа түлөө ами наһаяа алдаһан гэхэ.